

Kaasmakerij op de boerderij rond de eeuwwisseling

Door een rustend veehouder uit Stolwijk werd mij een aantal jaren geleden een notitieboekje overhandigd uit de nalatenschap van een familielid. In dit boekje was door één zijner voorvaderen gedurende 41 achtereenvolgende jaren de aflevering van de geproduceerde kaas opgetekend, beginnende in 1875. „Maar er eens een leuk verhaal van“, zei de schenker van het boekje. Daar is in jaren niets van terecht gekomen. Maar nu de tijd van ambteloos burger is aangebroken en de winter mij noodzaakte mijn activiteiten enige weken zoveel mogelijk binnenshuis te ontplooiën heb ik me, bij de kachel, in het notitieboekje verdiept. De tabel geeft een overzicht van de uit de gegevens berekende jaargemiddelden.

		Weg van kaas 1911	
Schild	3 Jan	40 kazen prijs 31½ fl wegt	362
idem	19 Jan	33 kazen prijs 31 fl wegt	270
de eerste hun kaas het j. Kruut	20 Maart	39 kazen prijs 32 fl wegt	340
bedruue j. Kruut	12 April	40 kazen prijs 32 fl wegt	420
bedruue j. Kruut	10 April	60 kazen prijs 31 fl wegt	490
bedruue j. Kruut	21 April	60 kazen prijs 31 fl wegt	504
idem hooi j. Kruut	3 Mei	84 kazen prijs 30 fl wegt	670
idem hooi. Beetveld	11 Mei	60 kazen prijs 30 fl wegt	472
idem hooi. Beetveld	22 Mei	60 kazen prijs 30 fl wegt	476
iets los	1 Junij	33 kazen prijs 27 fl wegt	274
laatste hooi Beetveld	01 Junij	50 kazen prijs 34 fl wegt	466
eerste gas Colkeris	13 Junij	50 kazen prijs 34 fl wegt	474
Colkeris	29 Junij	50 kazen prijs 34½ fl wegt	500
Haarlem	13 July	50 kazen prijs 34½ fl wegt	672
„	7 Juli	40 kazen prijs 34½ fl wegt	586
„	7 Aug	40 kazen prijs 35 fl wegt	664
Leiden	31 Aug	39 kazen prijs 35 fl wegt	560
Leiden	1 Sept	50 kazen prijs 37 fl wegt	692
Los	22 Sept	40 kazen prijs 39 fl wegt	580
Los			10320

We kunnen allereerst de periode van 1875 tot 1896 bezien. 21 jaren, waarin regelmatig kaas gemaakt werd, maar in de winter lag de kaasmakerij drie tot vier maanden stil. Uit de grootte van de laatst afgeleverde partij zouden we kunnen afleiden dat de koeien nog wel voldoende melk gaven om kaas te maken. Men heeft dus in de winter kennelijk voor de melk een andere bestemming gehad. Misschien is wel aan een melkboer geleverd die dan van zijn vaste „zoetboer“ te weinig ontving. De eerste tien jaren blijft de jaarproductie tussen de drie en vier ton schommelen, met het jaar 1881 als een uitschieter naar beneden. Ook de prijzen zijn vrij constant en schommelen tussen 27 en 34 cent per pond. Daarna worden de prijzen merkbaar lager met 1885 en 1895 als dieptepunt.

Jaar	aantal koeien	aantal kazen	gew. in ponden	gem prijs p/pond	ponden per kaas
1875	17	614	7176	31	11,7
1876		533	6186	32	11,6
1877		619	6558	31	10,6
1878		618	6624	29	10,7
1879		571	6354	27	11,1
1880		590	7012	34	11,9
1881		498	5118	32	10,3
1882		622	6352	31	10,2
1883		716	7254	33	10,1
1884		775	8156	27	10,5
1885		946	9044	24	9,6
1886		938	10296	24	11,0
1887		798	8758	27	11,0
1888		963	9778	25	10,2
1889		573	6204	25	10,8
1890		690	7804	27	11,3
1891		585	6676	28	11,4
1892		667	6884	28	10,3
1893		798	8130	27	10,2
1894		708	8138	22	11,5
1895		905	9102	24	10,1

Jaar	aantal koeien	aantal kazen	gew. in ponden	gem prijs p/pond	ponden per kaas
1896		919	9708	23	10,7
1897		1206	12192	24	10,1
1898		1159	11736	23	10,1
1899		1150	10130	24	8,7
1900		1376	12794	29	9,3
1901		1276	12800	25	10,0
1902		1100	13224	28	12,0
1903	28/30	1289	16164	26	12,5
1904	30	1173	1520,9	9	13,0
1905	28	1485	18500	28	12,5
1906	25	1463	16296	31	11,1
1907		1404	17676	30	12,6
1908	31	1378	17768	27	12,9
1909		1368	17140	30	12,5
1910	30	1435	18280	31	12,7
1911		1233	14222	35	11,5
1912		1383	17860	33	12,9
1913		1251	17204	33	13,8
1914		1332	17588	33	13,2
1915		1019	13442	51	13,2

In 1886 komt de produktie voor het eerst boven de vijf ton, maar in de jaren '89, '91 en '92 wordt de 3,5 ton niet gehaald. In de laatstgenoemde twee jaren waren de prijzen enkele centen per kg hoger, wat misschien zou kunnen betekenen dat de zomers wat minder gunstig zijn geweest, zodat de landelijke produktie zover daalde dat de prijzen daarvoor aantrokken.

Vanaf 1897 ligt de produktie op een hoger niveau en ook de prijzen stijgen wat. Vanaf 1903 wordt zo nu en dan het aantal gemolken koeien opgegeven. Vermoedelijk zijn dit momentopnamen en geen jaargemiddelden. Toch valt er uit af te leiden dat er goed geoerd is en dat de veestapel regelmatig is toegenomen tot ongeveer 30. De laatste vier jaren was de produktie zeer constant, evenals de prijzen die op een hoger niveau zijn gekomen. 1911 is een slecht productiejaar geweest. De laatste 20 jaren is het hele jaar door kaas gemaakt, waardoor de hogere produktie voor een deel verklaard is. De rest zal wel veroorzaakt zijn door de vergroting van de veestapel. In 1915 echter heeft men half oktober de laatste kazen afgeleverd. De laatste partij bracht 70 cent per pond op. De gevolgen van de oorlog begonnen merkbaar te worden.

Kleine kazen

Wat ons verder opvalt is het geringe gewicht van de kazen. De meeste kazen bleven onder de 4 kg. Maar in de herfst werden regelmatig enige partijen gemaakt die zwaarder waren, soms tot 9 kg toe. Deze brachten dan een paar centen meer op en waren kenmerkend voor opleg bestemd.

Vanaf 1902 beginnen, eerst sporadisch en later regelmatig, aantekeningen te verschijnen over de kwaliteit van de kaas; bijv. iets los, los, bol, bros, witrandig of best. En het moet worden gezegd, bij de afwijkingen betreft het meestal kleine partijtjes of enkele kazen die apart gehouden zijn. Het merendeel van de kazen is goed tot best geweest.

Ook staan in deze periode aantekeningen over de soort kaas vermeld als daar zijn: eerste nieuwe kaas, laatste hooikaas, eerste graskaas, eerste hooikaas. Het is typisch dat dit in vele gevallen niet in de kaasprijs te merken is, wat bij de gebreken wel het geval is. De lage produktie heeft de winterprijzen hoger gehouden.

Kaashandelaren

Vanaf 1903 wordt eerst zo nu en dan en later regelmatig bij iedere levering de naam van de koper vermeld. Zo nu en dan staat er achter de partij „gemart”. Hieruit zou kunnen worden afgeleid dat de kaas meestal aan huis verkocht is.

Voor vele oudere zelfkazers zal het aardig zijn de namen van de kopers te vermelden.

We vonden de volgende namen:

Smeele (Den Haag), Breekland, J. Kruit (Stolwijk), E. Costerus, Eyssen, Rietveld, Haagenaar, van Eijk, de Kogel, van Gelderen, Heuvelman, Schildt, de Boer, Wiltschut, Most, van Spijk (Leiden); A. de Vries (1912), K. Slingerland, M. Slingerland, M. E. Poppelhouwer (Amsterdam), van der Heide (Gouda).

In 1915: Gebr. de Vreugt, Middelbeek, P. de Heer, v. Straaten (Gouda) en v. Hesteren (Schoonhoven).

J. Kruit uit Stolwijk heeft op dit bedrijf de meeste kaas gekocht.

In 1905 staat in september vermeld: „naar Duitschland”. Deze kaas bracht toen een stuiver meer op. Op 1 april staat vermeld „eerste stempelkaas, verkocht aan M. Slingerland” en een week later „eerste stempelkaas verkocht aan J. Kruit”. Op 30 juli 1914 staat achter de aflevering „oorlog”. De twee daarop volgende weken zakte de prijs een dubbeltje per pond, maar daarna herstelde de markt zich en bleef stijgen tot ze in december 1914 op 45 cent per pond bleef hangen. In 1915 stegen de prijzen regelmatig, zodat de boeren de oorlog nog zo gek niet vonden, vooral omdat wij buiten de oorlog bleven. Het heeft 25 jaren geduurd eer we de gevolgen van de oorlog aan den lijve ondervonden hebben en door deze ervaring niet meer zo naar zo'n goede oorlogstijd verlangen.

Hoe zal het worden?

Heeft de boer er na 41 jaren het bijltje bij neergelegd, of heeft hij de boekhouding er in de roerige oorlogstijd aan gegeven? Wij weten het niet. Zijn leeftijd zal er wel naar geweest zijn om het wat rustiger aan te doen. Hij heeft deze 41 jaren het boekje keurig bijgehouden in het handschrift met de sierlijke krulletters van die dagen. Hoe weinigen verstaan tegenwoordig de schrijfkunst nog zoals deze eenvoudige boer!

Wij hebben door dit boekje en deze cijfers een indruk gehad van een rustige tijd, waarin wel op- en neergang is te bemerken geweest, waarin men vroeg opstond en lange dagen werkte, maar het bedrijf is opgebouwd en gegroeid om het over te geven aan het nageslacht. En dit nieuwe geslacht heeft moeten werken en werkt nog in een wereld die verre van rustig is geweest, waarin de crisis van de dertiger jaren en de tweede wereldoorlog de dieptepunten zijn. Hiervan heeft deze boer rondom de eeuwwisseling niet kunnen dromen. Maar ook de goede naoorlogse jaren heeft deze boer niet gekend. Van de tegenwoordige geldontwaarding en de verhouding tussen lonen en prijzen zou hij geen rustig ogenblik meer gehad hebben, zo hij het zich had kunnen indenken. Maar wat weten wij van de toekomst?

G. Elings